

meebracht blijkt uit de titel van het boek. Ambivalent en aarzelend was de Nederlandse opstelling vooral wanneer het te maken kreeg met grote zeemogendheden als Engeland en Japan. Bekend is bijvoorbeeld het dilemma waarvoor de koninklijke marine zich in de jaren dertig met betrekking tot Japanse schepen zag gesteld (bewapende tankers, vissersschepen die smokkelarij en spionage bedreven). Aardiger zijn de opstellen die de interne argumentatie en besluitvorming laten zien in gevallen waarin Nederland niet onder buitenlandse druk stond. Een voorbeeld daarvan is het derde opstel over de territoriale zee van de zelfbesturende Indische gebieden. De vraag of autochtone vorsten rechten hadden op hun kustzeeën was bijzonder belangrijk omdat die vorsten bij een bevestigend antwoord zelfstandig buitenlandse politiek konden voeren en omgekeerd het buitenland vaste voet kon krijgen in de archipel. Desondanks oordeelde de Raad van Indië dat ze die rechten bezaten, waarop koloniën prompt het tegendeel besliste. Teitlernoemt dit optreden 'het dichtplakken van gaten in de soevereiniteitsomheining'. Ook uit andere door hem onderzochte gevallen blijkt welke grote veranderingen het internationale zeerecht heeft ondergaan. Op het ogenblik ziet het er in verband met de olie- en gaswinning soms naar uit dat de bodem van de internationale zeeën belangrijker is dan hun wateren waardoor het zeerecht steeds meer wordt opgerekt, maar nog in 1916 was minister van justitie B. Ort van mening dat de territoriale zeebodem niet tot het Indische staatsgebied behoorde. De grootste oprekking tot nu toe vormde de Indonesische claim van 1957 dat alle wateren binnen een lijn die de uiterste eilanden(jes) van een archipel met elkaar verbindt, de territoriale zee vormen, ook al wordt die door internationale vaarwegen doorsneden. Een aantal landen, waaronder Nederland, protesteerde daartegen en Teitler noemt dat een beetje vreemd omdat Nederland in de koloniale tijd herhaaldelijk zelf met het idee van een zogenaamd archipelregime had gespeeld. Toch is dat geen constante gedachte in zijn boek, want in het vijfde opstel stelt hij dat die Indonesische claim geen voortzetting was van vroeger Nederlands beleid. Over het algemeen is Teitler nogal kritisch ten aanzien van Nederlandse politici en diplomaten die met de implicaties van het geldende zeerecht te maken hadden. Soms waren ze er te weinig mee vertrouwd of taxeerden ze de mogelijkheden verkeerd om het Nederlandse standpunt naar buiten tot gelding te brengen.

Het boek als geheel is een serie interessante studies geworden. Een paar kleine misvattingen verdienen correctie: op pagina 77 wordt de 'Sula archipel' vermeld, wat wel als Sulu (of Suluh) gelezen moet worden en op pagina 125 is sprake van een brief van minister Van Kamebeek van 23 januari 1928, hoewel die in het voorjaar 1927 was afgetreden.

N. Bootsma

A. J. Gooszen, *Een demografisch mozaïek. Indonesië 1880-1942* (Dissertatie Wageningen 1994; [Wageningen: Landbouwwuniversiteit], 1994, xvii + 432 blz., ISBN 90 5485 300 X).

De sociaal-economische geschiedenis van het voormalige Nederlands-Indië heeft lange tijd een fatsoenlijk overzicht moeten ontberen van de demografische ontwikkelingen, zelfs gedurende de laat-koloniale periode waarvoor betrekke ik gedetailleerde informatie voorhanden is. Voor een deel werd in 1991 in deze lacune voorzien dank zij de publikatie van deel XI in de reeks *Changing economy in Indonesia* dat de titel '*Population trends 1795-1942*' draagt en de basisinformatie in de vorm van tabellarische overzichten verstrekt. Nu is een van de auteurs van deze bronnenpublikatie, mevrouw Gooszen, op dit pad doorgedaan. Het door haar verzorgde gedeelte van de bronnenpublikatie heeft tevens dienst gedaan als uitgangspunt voor de

dissertatie over de demografische ontwikkeling van de kolonie waarop zij in het najaar van 1994 te Wageningen promoveerde.

De specifieke probleemstelling van dit proefschrift betreft de verscheidenheid in demografisch opzicht, in het bijzonder de invloed van het koloniale bewind hierop. Het demografisch proces in de kolonie wordt beschreven aan de hand van migratiestromen, schattingen van de bevolkingsgroei en het geboorte-, vruchtbaarheids- en sterfjepatroon. De verwachting wordt uitgesproken dat het ethisch beleid als voornaamste uitdrukking van koloniaal beleid aan het begin van de twintigste eeuw geleid zou kunnen hebben tot een hogere mate van uniformiteit onder de residenties op Java en daarbuiten. Daar staat tegenover dat de gelijktijdige economische expansie de demografische verschillen tussen regio's juist zou hebben vergroot, vooral door tussenkomst van de bij de expansie behorende migratiebewegingen. Over het netto resultaat van deze tegenovergestelde tendenties is de auteur duidelijk: de regionale verschillen namen wat betreft de demografie eerder toe dan af. Over de link daarvan met het koloniale bewind is zij aanmerkelijk minder precies: er was wel wat invloed maar ook niet al te veel.

Het boek bevat, naast de conclusie, zes hoofdstukken. Eerst wordt het historiografische referentiekader van dit onderzoek geschetst, daarop volgt een uiteenzetting van de bevolkingsstatistische bronnen waaruit blijkt dat juist regionale gegevens verre van volledig zijn. Twee hoofdstukken zijn aan de migratie gewijd: eerst het globale beeld, daarna een diepte-analyse mede aan de hand van enige *case studies*. Het vijfde hoofdstuk gaat nader in op de mogelijke oorzaken van verschillen in het kindertal per regio. Het zesde hoofdstuk richt zich op de sterfte en besteedt bijzondere aandacht aan de sterfte onder koelies op westerse ondernemingen aan de Oostkust van Sumatra. Afzonderlijke bijlagen ontbreken maar wellicht kan het zojuist genoemde deel in de *Changing economy in Indonesia* hiervoor dienen.

Gooszen is demograaf van beroep en dat is te merken. Het onderzoek is sterk kwantitatief gericht en veel van het betoog wordt gevormd door commentaren op de cijfers. De geijkte maatstaven voor geboorte en sterfte, fertiliteit en fecunditeit passeren de revue. Zodra het beschikbare cijfermateriaal ontoereikend is om deze indicatoren te berekenen gaat de auteur breedspakig in op mogelijk te gebruiken alternatieven, bijvoorbeeld zogenaamde kleine-kinder-ratio's in plaats van bruto geboortecijfers. Haar proefschrift wordt hierdoor in eerste instantie eerder een gedegen verslag van demografisch onderzoek dan een historisch verhaal.

Op voorbeeldige wijze is in dit boek gebruik gemaakt van kartografische presentaties. Dank zij maar liefst 25 kaarten wordt de lezer attent gemaakt op tal van regionale verschillen; een enkele keer leidt dit tot wel erg vindingrijke legenda's (bijvoorbeeld bij de uitbeelding van de vroege in- en uit-migratie op Java en Madura (204)). De onophoudelijke stroom van vergelijkingen, nuanceringen en speculaties zorgt voor taaie kost maar de auteur heeft haar best gedaan om de toegankelijkheid te vergroten door de problematiek letterlijk in beeld te brengen en de voornaamste bevindingen een paar keer te herhalen.

Uit het onderzoek komt naar voren dat de bevolkingsgroei verschillend verliep per gewest. Voor een deel lag dit aan de migratiebewegingen, voor een ander deel aan de natuurlijke aanwas waarbij overigens de sterfte belangrijker was dan het geboortepatroon. Dit is een interessante conclusie omdat we de drie genoemde demografische variabelen kunnen verbinden met verschillende soorten verklarende factoren: migratie met macro-economische invloeden, sterfte met gezondheidszorg (dat wil zeggen daarmee ook het ethisch beleid) en geboorte met cultureel bepaalde verschillen tussen regio's. Wellicht zou een dergelijke vereenvoudiging al te verregaand zijn; men denke bijvoorbeeld aan de kolonisaties vanuit Java die tot de doelstellingen behoorden van het ethisch beleid. Desalniettemin lijkt de auteur hier een kans te hebben gemist om haar argumenten aan te scherpen.

Enige detailkritische opmerkingen mogen hier niet ontbreken. Terecht wijst Gooszen op een overmatig optimisme mijnerzijds over de bruikbaarheid van de vroege cijfers over de inheemse bevolking in dé Buitengewesten (74). Ze gaat daarbij echter voorbij aan mijn naderhand verschenen reconstructie van de betreffende bevolkingsaantallen waarbij ik me nota bene liet inspireren juist door het mede door haar verzorgde deel in de *Changing economy-reeks 1*. Voorts maakt ze bezwaar tegen mijn economische indeling van Sumatra en pleit ze voor een apart cluster bestaande uit Bengkalis-Riau-Jambi (168-169). Dit is op zich een zinnig voorstel maar moeilijk te realiseren aangezien Bengkalis geen aparte eenheid vormt in de handelsstatistieken, mijn belangrijkste bron. Overigens wordt in dit verband het cluster Aceh-Tapanuli-West Sumatra-Bengkulu door mij niet de 'noordwestkust' van Sumatra genoemd, zoals Gooszen stelt! Tenslotte valt het op dat de auteur de artikelen van de Australische geografie Lesley Potter over de migratie uit de Hulu Sungai (Zuidoost-Borneo) niet vermeldt terwijl dit een van haar meest interessante *case studies* betreft.

Deze kritische kanttekeningen doen niet af aan de waardering waarmee ik deze recensie graag zou willen besluiten. De auteur verdient lof voor de nauwgezette wijze waarop de weerbarstige informatie over de bevolkingsontwikkeling van Nederlands-Indië is bijeengebracht en geïnterpreteerd. Haar proefschrift zal zeker geregeld worden geraadpleegd door beoefenaren van de sociaal-economische geschiedenis van Nederlands-Indië. Het boek bevat talrijke aanknopingspunten voor nieuw onderzoek. Het beoogt niet het laatste woord te zijn en is dat ook niet. Dé geschiedenis van de bevolking in Nederlands-Indië moet nog geschreven worden.

J. Thomas Lindblad

1 J. Th. Lindblad, 'Economic growth in the outer Islands, 1910-1940', in: J. Th. Lindblad, ed., *New challenges in the modern economic history of Indonesia* (Leiden, 1993) 233-263, in het bijzonder 245-246, 251-252.

J. Buch, *A century of architecture in the Netherlands 1880-1990* (Rotterdam: NAI publishers, 1994, 414 biz., f85,-, ISBN 90 72469 52 6).

Docenten aan universiteiten en academies van bouwkunst worden al jaren geconfronteerd met het ontbreken van bruikbare overzichten van de twintigste-eeuwse architectuur, internationaal en nationaal. Het meest recente overzicht van de Nederlandse architectuur dateert uit 1978. Getuige het voorwoord kiest Buch als doelgroep studenten, architecten en de geïnteresseerde leek. Hij wil derhalve de geschetste leemte vullen. De inhoudelijke opzet van het boek komt sterk overeen met oudere overzichten. De twintigste-eeuwse architectuur vindt haar voorlopers in het werk van Cuypers, Lauweriks, De Bazel, Kromhout en bovenal Berlage, die ook nu weer omnipresent is met onder meer de Koopmansbeurs en het plan-Zuid in Amsterdam. Berlage wordt geportretteerd als aanstichter van zowel de Amsterdamse School als avantgardistische stromingen zoals De Stijl en het Nieuwe Bouwen. Als laatste onderdeel van het interbellum behandelt Buch de architectuur zonder avantgardistische pretenties onder de veelzeggende hoofdstuktitel 'De niet-bekeerden: beperkt régionalisme en vroeg postmodernisme'. In het naoorlogse deel komen de wederopbouwarchitectuur en de oppositie tegen de verstarde opvattingen van de de nestoren van het Nieuwe Bouwen ter sprake. Hier krijgt het late werk van Rietveld en het oeuvre van Van den Broek en Bakema, Constant Nieuwenhuis en Aldo van Eyck gestalte. De slothoofdstukken gaan in op de roerige jaren zestig en zeventig met de rellen in de